

HISTORIA ON VAARALLINEN OPPIAINE

SIRKKA AHONEN

Historia on silmällä pidettävä aine niin valtioiden johtajille kuin tavallisille kansalaisille. Johtajat käyttävät historiaa valtansa legitimoimiseen ja kansalaiset ryhmäänsä identifioitumiseen. Historiaan vedotaan etenkin kriisiaikoina, jolloin kansalaiset kaatavat monumentteja ja pystyttävän uusia, samalla kun valtiovalta puhdistaa historian oppikirjoja. Historianopetuksen odotetaan sopeutuvan politiikan muutoksiin. Nykyään historian oppituntien luonne vaihtelee maittain siten, että autoritaarisesti johdetuissa maissa opetus välittää kansallisia identiteettikertomuksia, kun taas liberaaleissa maissa opiskelijat askaroivat lähteiden ja ristiriitaisten tekstien parissa ja harjoittelevat kriittistä tiedonkäsittelyä. Historianopetuksen ja -oppimisen tutkimus kohdistuukin nimenomaan oppilaiden kykyyn erottaa faktat tulkinnoista ja manipuloiva kerronta älyllisesti rehellisestä esityksestä. Artikkelin päättyy vetoomukseen historian kriittisten käyttöohjeiden sisällyttämisestä kouluopetukseen.

Historianopetusta on Suomessa eri aikoina epäilty vaaralliseksi. Sisällissodan jälkeen suojeluskunnat valvoivat paikkakuntien mielipideilmastoja ja ilmiantoivat punaisia opettajia tarkastajille ja kouluhallitukselle. Jatkosodan jälkeen kansallismielisiä opettajia koskevia ilmiantoja vastaanotti punainen Valpo. 1970-luvun alussa Teiniliitto kutsui jäseniään paljastamaan taantumukselliset opettajat. Vuoden 2021 tammikuussa Perussuomalainen Nuoriso -järjestö kehotti sosiaalisessa mediassa koululaisia tarkkailemaan historianopettajiensa kannanottoja. Opettajat olivat parjanneet perussuomalaista puoluetta, muun muassa rinnastamalla puolueen Saksan sotien välisen ajan kansallissosialisteihin. Tapaus johdattaa pohtimaan kahta kysymystä: Millä ehdoin eri aikojen historiallisia ilmiöitä voi analogisesti rinnastaa, ja missä määrin opettajien mielipiteiden vakoilu on paikallaan?

Historiallisten rinnastusten käyttö on taitolaji. Historian ammattilainenkin toki tunnistaa itsensä viehtymyksen analogioihin, mutta osaa olla varovainen niiden käytössä. Perussuomalaisuus ja natsismi ovat eri aikojen historiallisten tekijöiden tuotteita. Vaikka toimijoiden retoriikassa on yhtäläisyyksiä, retoriikan merkitykset tulee tulkita viittaamalla kummankin ajan yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin yhteyksiin. Historiallisesti perussuomalaisuus ja natsismi ovat eri ilmiöitä.

Eri maiden ja eri aikojen poliittiset johtajat ovat suhtautuneet epäluuloisesti koulujen historianopetukseen. Helmut Kohl oli 1980-luvun Saksassa huolissaan siitä, että koulujen holokaustiopetus sai nuoret häpeämään kansaansa. Margaret Thatcher vihoitteli samaan aikaan historianopettajien kouluttajille, jotka painottivat oppitunneilla tietojen kriittistä käsittelyä sen sijaan että hehkuttaisivat isänmaan kunnian hetkien ja suurten poikien muistoa. Donald Trump Yhdysvalloilla puolestaan epäili, että *Black Lives Matter* -liikehdintä johtui opettajien radikaalista rasisminvastaisesta opetuksesta eikä orjuuden perinnön taakasta sinänsä.

Seuraavassa käsittelen ensin poliittisten valanpitäjien suhdetta historian käyttöön, ja sen jälkeen kysyn, miten liberaalin yhteiskunnan historianopetus torjuu opiskelijoiden historiatietoisuuden vääristymistä.

Historia symbolisen vallan välineenä

Geroge Orwellin dystopiassa 1984 totuusministeriön virkamies Winston Smith toteaa: ”Se joka hallitsee menneisyyttä, hallitsee tulevaisuutta. Se joka hallitsee nykyisyyttä, hallitsee menneisyyttä.” Kyynisen toteamuksen jälkeen Smith asettuu työpöytänsä ääreen väärentämään historiaa.

Historia tarjoaa vallanpitäjille mahdollisuuden käyttää symbolista valtaa kansalaisiinsa. Historia on identiteettiaine, jonka kertomukset tarjoavat mielikuvan jatkuvuudesta ja yhteisön yhteisestä menneisyyden kokemuksesta. Yhteinen muisti luo kansaan yhtenäisyyttä, mikä helpottaa kansan hallitsemista. Valtioiden johtajat käyttävätkin historiaa identiteettipolitiikan harjoittamiseen ja toivoivat opettajien välittävän työssään valtiolle lojaalia historiakertomusta. Sopivasti valikoidut menneisyyden ilmiöt ja tapahtumat symboloivat yhteisöä kokoavia arvoja. Esimerkiksi Euroopan jälkikommunististen maiden johtajat nostavat mielellään menneisyyden kansalliset voimannäytöt historian keskiöön. Liettuassa ensimmäiset Neuvostoliiton kaatumisen jälkeiset oppikirjat kertoivat ennen muuta Liettuan vuosisatojen takaisista sotilaallisista saavutuksista. Puolassa valtion ylläpitämä Kansallisen muistin instituutti varjelee kansalaisia historiaa koskevilta syyllisyyden tunnoilta. Valtiopäivät säätivät 2010-luvulla useita lakeja, joiden mukaan on rikos esittää, että puolalaisilla olisi ollut osuutta Puolan alueella toisen maailmansodan aikana sijainneiden keskitysleirin ihmisoikeusrikoksiin. Samanlaisia kansakunnan historiallista mainetta varjelevia lakeja on säädetty Tšekissä, Slovakiassa, Valko-Venäjällä, Ukrainassa ja Unkarissa. Monissa näistä maista valtio on Puolan tapaan perustanut kansakunnan muistia pönkittävän laitoksen, joka ei ainoastaan huolehdi kansakunnan maineesta vaan tuo esiin naapurimaiden harjoittamat historialliset vääryydet. Unkarissa vuoden 2012 perustuslain johdanto edellyttää jokaisen unkarilaisen tietävän, että unkarilaiset ovat vuosisatoja taistelleet islamia vastaan.

Venäjän johtajien suhde maan menneisyyteen on hankala. Miten suhtautua vallankumoussankareihin, joita valtio opetti kolme edellistä sukupolvea palvomaan? Tuore historiasota koskee Venäjän turvallisuuspalvelun rakennuksen edustalla

Moskovassa olevan Lubjankan aukion patsaita. Kun Neuvostoliitto vuonna 1991 hajosi, kansalaiset kaatoivat aukiolla 1950-luvulta lähtien seisseen Tšekan legendaarisen johtajan Feliks Dzeržinskin patsaan. Jotkin ryhmät haluavat tänään patsaan takaisin. 1920-luvulla kuollut Dzeržinski oli omien sanojensa mukaan vuoden 1917 vallankumouksen jälkeisen ”järjestelmällisen terrorin” organisoija. Aikomus hänen muistonsa rehabilitoinnista kuvastaa Vladimir Putinin ajan kylmennyttä poliittista ilmapiiriä. Putin itse kuitenkin haluaisi aukiolle mieluummin Aleksanteri Nevskin patsaan, joka ruokkisi venäläisten kansallistunnetta. Aleksanteri Nevski oli venäläinen soturiruhtinas, joka 1240-luvulla löi ensin maahan joukon ruotsalaisia ja sitten saksalaisia ritareita ja kelpaa näin esimerkiksi venäläisten kyvystä torjua lännestä tuleva vihollinen. Aleksanteri Nevskille pyhitettyjä kirkkoja ja monumentteja on Putinin aikana jo nousut eri puolille Venäjää.

Ensimmäisestä presidenttikaudestaan lähtien Putin on puuttunut historiakulttuuriin lisäksi suoraan kouluopetukseen. Hän haluaisi kouluissa käytettävän vain yhtä yhteistä historian oppikirjaa, jonka laatisi Venäjän tiedeakatemian johtama kirjoittajakollektiivi. Putinilla on mielessään selvät reunaehdot Venäjän historian kertomukselle. Kertomuksen pitää osoittaa, että Venäjä on aina ollut suuri ja aina hyötynyt voimakkaista johtajista. Toisen maailmansodan loppu tulee koulukirjoissa esittää Neuvostoliiton voittona samoin kuin se esitetään julkisessa historiakulttuurissa. Putin käyttää historian symbolista valtaa suuntaamalla kansalaisten katseen omaan odotushorisonttiinsa. Yhteisön autenttinen historiatietoisuus jää identiteettipoliittikan jalkoihin.

Yhdysvalloissa käydään historiasotaa orjuuden asemasta Amerikan kertomuksessa. Presidenttikautensa lopussa Donald Trump perusti erityisen Vuoden 1776 komission vastapainoksi Vuoden 1619 hankkeena tunnetulle kansalaisliikkeelle, jonka mukaan orjuus oli Yhdysvaltain identiteettikertomuksen musta kulmakivi. Trumpin mukaan Vuoden 1619 liike uhkaa rapauttaa kansakunnan elinvoiman.

Myös yhteisön ryhmien keskuudesta nousee valtaa tavoittelevia identiteettikertomuksia. Tavoitellessaan tunnustusta ryhmäidentiteetilleen

ryhmät syyllistyvät yhteisön muiden ryhmien historiallisen muistin syrjäyttämiseen. Tyypillinen identiteettipoliittinen trooppi on alkukertomus, jonka mukaan väestöllä on ammainen alkukoti tietyssä ajassa ja paikassa sekä takanaan yhteinen vaellus myöhemmin vakiintuneille asuinsijoille. Suomessa perussuomalaisten nuorisojärjestö harjoitti identiteettipoliittikkaa sitoutumalla vuoden 2019 puoluekokouksessa kielitietelijöiden 1800-luvulla rakentamaan etnonationalistiseen teoriaan suomalaisten Uralilla sijainneesta alkukodista ja yhteisestä vaelluksesta Suomenniemelle. Alun perin Suomen Sisu -järjestön esittämän teesin mukaan ”suomalaiseen kansaan kuuluu pääosin niiden ihmisryhmien jälkeläisiä, jotka muuttivat Suomeen esihistoriallisena aikana”. Teesin kannattajat eivät tunnustaneet suomalaisiin ”meihin” kuuluviksi ruotsinkielisiä, joiden he katsoivat tulleen paikalle vasta ristiretkeläisvalloittajien mukana, eivätkä varsinkaan 1500-luvulla maahan muuttaneita romaneja ja myöhempiä vuosisatoina saapuneita juutalaisia, venäläisiä, tataareja ja, kaikkein vähiten, parin viime sukupolven aikana maahan muuttaneita uusia suomalaisia.

Mainitun tapainen etnonationalistinen näkemys väestön historiasta on ronskisti ulossulkeva. ”Ne” eivät etnonationalistien suuressa kansallisessa kertomuksessa ole olleet osallisia suomalaisen kulttuurin luomisessa eivätkä toimijoita maan taloudellis-yhteiskunnallisessa kehityksessä. Etnonationalistinen historiankertomus torjuu länsieurooppalaisen liberaalin näkemyksen, jonka mukaan kansakunta on yhteiset oikeudet ja velvollisuudet yhtäläisesti jakava ja pyrkimyksistään yhdenvertaisesti päättävä yhteisö.

Historia koulussa – vaara vai varustus?

Historian opiskelulla on parhaimmillaan yksilöä ja yhteisöä voimistava potentiaali. Samaistuminen entisten sukupolvien pyrkimyksiin ja saavutuksiin tukee tulevaisuudenuskoa. Historiallinen identiteetti antaa vähemmistöille itseluottamusta ja sosiaalista näkyvyyttä, ajateltakoon vaikkapa Suomen saamelaisia, romaneja tai sukupuoli-vähemmistöjä.

Silti historianopetuksen vaaroista puhuminen on aiheellista. Vaaraksi voivat olla sekä koulun ulkopuoliset, poliittisten johtajien kansallismieliset

historiakertomukset että yhteiskunnan eri ryhmi- en toisiaan poissulkevat identiteettikertomukset.

Erityisen vaarallista historiankäyttöä on viholliskuvien luominen muista valtioista. Venäjällä Aleksanteri Nevskin käyttäminen lännen vastaisen taistelun symbolina ylläpitää venäläisten mielissä kuvaa lännestä vihollisena. Puolassa Kansallisen muistin instituutin harjoittama holokaustiosallisuuden kieltäminen vierottaa Puolan Euroopan unionista, joka edellyttää jäseniltään yhteisen holokaustisyällisyyden tunnustamista. Puolan vallanpitäjien suosittamat historianläksyt kasvattavat hankalia eurooppalaisia.

Suomessa historianopetuksen välittämä alkukoti- ja vaelluskertomus oli aikanaan kansakunnan rakentamisen kaudella yhteisöä voimaannuttava myytti mutta menetti merkityksensä hyvinvointivaltio-Suomessa. Kokoavan voiman sijasta myytti ilmeni vähemmistöjä syrjiväksi historianopetuksen elementiksi. Vähemmistöjen kirjoittaminen kansakunnan historian toimijoiksi sujuu hitaasti; vielä 2000-luvulla vähemmistöt olivat historian oppikirjoissa varsin näkymättömiä. Vähemmistöjen edustajien itsensä on lisäksi vaikea päättää, kertoako ensisijaisesti vähemmistön osuudesta koko kansakunnan kohtalon käännteisiin vai oman kulttuurinsa kehityksestä.

Identiteettipoliittisten tavoitteiden sijasta historianopetuksen odotetaan toimivan ennen muuta älyllisen itsepuolustuksen ohjelmana. Suomalainen historianopetus onkin varautunut torjumaan historian vaarallista käyttöä. Varautuminen nojaa kahteen periaatteeseen:

- Opiskelijalla on oikeus kysyä kaikesta tiedosta, mistä se on peräisin.
- Opiskelijan tulee lähteä siitä, että historian ilmiöstä voi olla olemassa useita ristiriitaisia tulkintoja ilman, että vain jokin niistä olisi oikea.

Ensimmäinen periaate edellyttää opiskelijalta harjaantumista faktantarkistukseen. Etenkin sosiaalisessa mediassa mutta myös muiden areenojen historiaviestinnässä esiintyy tahallisesti väärennettyä ja manipuloivaa tietoa, myös suoranaista trollausta. Viestinnän vastaanottaja tarvitsee valmiudet viestien tiedolliseen purkamiseen.

Historian oppikirjoissa on tätä tarkoitusta varten esillä runsaasti lähteitä, joiden kriittistä käsittelyä oppitunneilta edellytetään. Osin ristiriitaisen lähteiden käsittely totuttaa faktantarkistukseen. Lähteiden vertailu opettaa lisäksi kysymään, mihin vaihtoehtoihin aikomuksiin menneen ajan ihmiset perustivat toimintansa. Lähteiden vertaaminen oppikirjan tekstiin paljastaa historiallisen tiedon luonteen ytimen: lähteistä rakennettavat faktat ovat hajatietoa, joka saa merkityksensä vasta kun se kirjoitetaan kertomuksiksi. Kertomuksessa on aina kirjoittajan sormenjälki eli hänen kullekin faktalle antamansa merkitys. Tämän muistaen historia ei näyntyä valmiina pakettina vaan tiedon rakentamisen haastavana prosessina.

Suomessa Jukka Rantalan johtama tutkimusryhmä on tutkinut oppilaiden ja opettajien valmiutta käsitellä kriittisesti historian tietoa. Tehtyään havaintoja siitä, mitä luokkahuoneissa tapahtuu, tutkijat arvoivat, että oppilaiden kriittisen tiedonkäsittelyn taidot eivät useinkaan vastaa opetussuunnitelman ilmaisemia kriittisyyden tavoitteita. Opiskelijat kysyvät harvoin, mistä tiedot ovat peräisin, ja opettajillakaan ei usein ole malttia pysähtyä keskustelemaan niiden luotettavuudesta. (Rantala ym. 2020.)

Angloamerikkalaisissa maissa positivistinen, analyttisesti todistusaineistoon viittaava ote historiaan on paikoin viety jopa niin pitkälle, että kriittisten taitojen harjoittelu syrjäyttää historian sisällöt. Positivistinen ote jättää jalkoihinsa historiatietoisuuden, joka ilmenee samaistumisena historian kertomuksiin. Eurooppalaisessa traditiossa puolestaan tavoitellaan tasapainoa historian kertomusten sisäistämisen ja tiedon muodon erittelyn välille. (Vrt. Wineburg 2001 ja Rüsen 1994.) Kertomusten dekonstruktio kuuluu historianopetuksen ytimeen, koska kertomuksia voi käyttää väärin. Historia maailman menon ymmärtämisen tukena on kuitenkin ensisijaista.

Toinen periaate, historian ristiriitaisien tulkintojen käsittely, edellyttää opiskelijalta tutustumista historiankirjoitukseen. Oppikirjojen suhde historian tutkimukseen on aikojen kuluessa muuttunut. Oppikirjoja ei enää nähdä historian tutkimuksen versoina, joissa tutkimuksen tulokset pelkistetysti esitettäisiin, vaan oppikirjat ovat ennemminkin historiakeskustelun areena, jolla tut-

kijoiden erilaiset tulkinnat kohtaavat ja historia-tiedon dialoginen luonne toteutuu. Menneisyyttä koskeva tieto on luonteeltaan vuorovaikutuksellinen prosessi eikä valmis tuote. Historiankirjoituksen tuominen oppitunneille on opiskelijoille kutsu osallistua historiakeskusteluun ja historiaa koskevien kysymysten prosessointiin, esimerkiksi seuraavasti: oppikirja referoi historioitsijoiden Marko Tikan ja Aspo Roseliuksen erilaiset tulkinnat Suomen sisällissodan terrorin luonteesta sekä johdat-
taa opiskelijat arvioimaan historioitsijoiden näkemyksiä ja asettamaan menneisyyden ilmiöstä omia kysymyksiä. Historioitsijoiden kanssa keskustel-
malla opiskelijat saavat kuvan historian tiedon dynaamisesta luonteesta ja käyttöohjeen historian ristiriitatiedon käsittelyyn.

Vaarallista mutta tarpeellista

Historiaa on eri aikoina käytetty vallan välineenä jopa välittämällä vääriä, trollattuja kertomuksia. Valetiedon poistaminen on paikoin vaatinut äärimmäisiä toimenpiteitä. Saksassa Kolman-
nen valtakunnan kukistuttua historia kiellettiin kouluissa kahdeksi vuodeksi, koska se oli muut-
tunut propagandaksi ja oppikirjat piti kirjoittaa uusiksi. Virossa Neuvostoval-
lan kaaduttua kou-
lut luopuivat välittömästi kotimaan historiaa kä-
sittelevistä oppikirjoista, joissa ”isänmaana” oli
neuvostokaudelle Viron sijasta koko Neuvosto-
liitto (Ahonen 1992). Etelä-Afrikassa siirryttäes-
sä vuonna 1994 demokratiaan hallitus suunnitteli
historian hävittämistä koulujen ohjelmasta, koska
historianopetus oli pönkittänyt apartheid-hallin-
toa. Uusi hallitus oivalsi kuitenkin pian, että myös
”sateenkaarivaltio” tarvitsi identiteetikertomuk-
sen. (Ahonen 2012.) Yhteisön eri ryhmien oli oi-
keus saada kouluopetuksesta aineksia omiin iden-
titeetikertomuksiinsa.

Historia on vaarallista, jos sitä käytetään ilman
käyttöohjetta. Jos opiskelija tai varttunut lukija ei
osaa kysyä, mistä tieto on peräisin tai erottaa ker-
tomuksessa faktaa tulkinnasta, hän on haavoittu-
vainen manipuloiville kertomuksille ja suoranai-
selle valetiedolle.

Historian esitykset rakentuvat faktoista ja ker-
tojan niihin liittämistä merkityksistä. Koska ker-
toja on voinut toimia historialliselle tiedolle ulko-
puolisin ehdoin, opiskelijalta edellytetään älyllisen

itsepuolustuksen ja aktiivisen dialogin taitoja. Dia-
logi on parempi keino välttää historian käytön vaa-
roja kuin muistilait tai historianopettaja koske-
vat kantelut.

Kirjallisuus

- Ahonen, Sirkka (1992): *Clio Sans Uniform. A Study of the Post-Marxist Transformation of the History Curricula in East Germany and Estonia, 1986–1991*. Suomalainen Tiedekatemia. Helsinki.
- Ahonen, Sirkka (2012): *Coming to Terms with a Dark Past. How Post-Conflict Societies Deal with History*. Peter Lang. Frankfurt.
- Rantala, Jukka, Mikko Puustinen, Amna Khawaja, Marko van den Berg, Najat Ouakrim-Soivio (2020): *Näinkö historiaa opitaan? Gaudeamus*. Helsinki.
- Rüsen, Jörn (1994): *Historische Orientierung. Über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden*. Böhlau. Köln.
- Wineburg, Sam (2001): *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Temple University Press. Philadelphia.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston historiallis-yhteiskuntatiedol-
lisen kasvatuksen professori emerita. Artikkelin perustuu luen-
toon Tieteen päivillä 17.1.2021.

ORGANISAATIOSI ARVOKKAIN PÄÄOMA

LUOTTAMUS & MAINE

DATA-ANALYYSIMME LÖYTÄÄ TÄRKEIMMÄT
KULTAJYVÄT, JOITA KEHITTÄMÄLLÄ SAATTE
MAINEESTANNE PARHAAT HYÖDYT.

LUOTTAMUS&MAINE-TUTKIMUS ANTAA ORGANISAATIOLENNE
KOKONAISVALTAISEN NÄKYMÄN MAINEESEENNE JA SIDOSRYHMÄ-
SUHTEIDENNE TILAAN. MENETELMÄLLÄ ON VAHVA AKATEEMINEN POHJA,
JA SE ON KEHITETTY MAAILMAN PARHAITA KÄYTÄNTÖJÄ HYÖDYNTÄEN.

T | MEDIA

EVIDENCE BASED REPUTATION ADVISORY. T-MEDIA.FI